
DISKURZIVNA NARAVA STEREOTIPOV IN PREDSDOKOV TER SOOČANJE Z NJIMI V SODOBNI DEMOKRATIČNI DRUŽBI

Izhajajoč iz ideje strpnosti in dialoga kot temeljnih konceptov sodobne demokratične družbe, prispevek opredeljuje vlogo stereotipov in predsodkov pri doseganju teh demokratičnih idealov. Diskurzivna narava predsodkov na eni strani omogoča, da le-ti postanejo trdovratni ideološki konstrukti, po drugi strani pa nakazuje njihovo spremenljivost. Vsekakor pa smo priča novodobnim spremembam predsodkov, ki postajajo vse bolj prikriti, in njihovemu razmahu na nekaterih novih področjih njihovega pojavljanja. Ob takšnih korenitih spremembah v razvoju predsodkovnega mišljenja je še pomembneje razviti načine za učinkovito soočanje z njimi. V zadnjem delu prispevka so predstavljeni rezultati raziskave med srednješolsko populacijo v mestu Koper, ki potrjujejo učinkovitost t. i. kontaktne strategije pri ozaveščanju stereotipov in predsodkov.

1 Strpnost in dialog v sodobni demokratični družbi

Pojem strpnosti, ki ga lahko imamo za ideal sodobne demokratične družbe, so razvili že evropski razsvetlenci v boju proti religioznemu dogmatizmu, značilnemu za tisti čas. Vendar če so Locke in njegovi sodobniki strpnost obravnavali predvsem kot dopuščanje različnih verskih prepričanj in običajev (gl. Argument za strpnost 1997), ima danes ta pojem bistveno globlji in širši pomen. Ta izhaja iz prepričanja, da človek nima neposrednega dostopa do resnice in da je zato potrebno dopuščati in spoštovati različna mnenja in različne oblike življenja (Weinberger 1995; Popper 1988). Že Voltaire na vprašanje, kaj je toleranca, odgovarja:

Toleranca je nujna posledica spoznanja, da smo ljudje zmotljivi: motiti se je človeško, in vsi stalno delamo napake. Torej si svoje norosti drug drugemu odpustimo. To je osnovno načelo naravnega prava (Voltaire, cit. v Popper 1988: 1429).

Ideja o človeški zmotljivosti nas sicer lahko pripelje tudi do relativizma, drže, ki pelje k tezi, da je mogoče vse in nič oziroma da je resnično vse ali nič. Vendar Popper na tem mestu relativizmu 20. stoletja, ki da vodi v anarhijo in vladavino

nasilja, zoperstavlja kritični pluralizem. Ta mu predstavlja pozicijo, ki mora v interesu iskanja resnice dovoliti, da se tekmovanja teorij udeleži vsaka teorija. »Tekmovanje sestavljata racionalna diskusija teorij in njihova kritična eliminacija. Razprava je racionalna; to pa pomeni, da gre za resnico tekmujočih teorij; teorija, za katero se zdi, da se je v kritični diskusiji približala resnici, je boljša; in boljša teorija odrine slabše teorije« in čeprav obstaja »neskončno veliko resnic, ki nam niso prepoznavne«, se s stvarno razpravo »skoraj vedno približamo resnici; in pridemo do boljšega razumevanja; tudi takrat, če se nismo zedinili« (Popper 1988: 1429–1433).

Odprtost in diskusija sta torej pot v iskanju resnice oziroma približevanju le-tej in pri tem smo tem bolj uspešni in tem več se lahko naučimo, čim več idej, pogledov in oblik življenja se pri tem sooča. Soočanje in sprejemanje pluralnosti mnenj pa je bistvo demokratične družbe, kar pomeni, da bi morala biti tako strpnost kot dialog vgrajena v koncept vsake sodobne demokracije. Segati morata na različna področja družbenega življenja: na področje politične teorije in prakse, znanosti in kulturnega življenja, odnosov med različnimi verskimi in etničnimi skupnostmi, odnosov med različnimi skupinami glede na spolno pripadnost in spolno usmeritev ter družbeni status. Če kulturo dojemamo v širšem smislu, tj. kot celoto dosežkov neke družbene skupnosti, potem lahko govorimo o nujnosti medkulturnega dialoga za preživetje današnje vedno bolj povezane svetovne večkulturne družbe.

Seveda pa ima tudi strpnost svoje meje, strpnost namreč »ni ideologija samouničenja« (Weinberger 1995), zato izključuje dopuščanje nestrpnosti. Če netoleranci priznamo pravico, da jo je treba dopuščati, potem uničimo strpnost, hkrati pa potemtakem tudi demokratično družbeno ureditev in pravno državo. Vsaka demokratično zasnovana družba bi si torej morala prizadevati za doseganje čim višje ravni strpnosti, in to tako na ravni stališč vsakega posameznika kot tudi na ravni normiranih zahtev do nazorov in delovanja v neki družbi, ki jih le-ta postavi kot osnovo svojega obstoja. Žal pa velikokrat veljavne družbene norme v sodobnih demokracijah, ki se kot take tudi jasno deklarirajo, favorizirajo neko družbeno skupino na račun druge, kar prav gotovo ne prispeva k strpnosti družbe. Dominantne skupine si namreč oblikujejo lastne socialne reprezentacije diskriminiranih socialnih skupin, to pomeni, da imajo predsodki kot t. i. mikroideologije vsakdanjega sveta (Ule 1999: 329) v sodobnih družbah veliko vlogo.

2 Stereotipi in predsodki

2.1 Definicije stereotipov in predsodkov¹

Zaradi kompleksnosti predsodkov, njihovega oblikovanja, izražanja in delovanja so se v 20. stoletju v okviru različnih socialnopsiholoških teorij razvila različna

¹ Poglavja 2.1, 2.2 in 2.3 so delno povzeta po Mikolič 2004: 56–65.

pojmovanja stereotipov in predsodkov (Ule 1999: 301–342). Najpomembnejši vprašanji, okrog katerih so se oblikovale različne razlage, se zdita vprašanje nastanka stereotipov in predsodkov oziroma nujnosti njihovega oblikovanja in obstoja na eni strani ter problem dualizma med njihovo individualno in družbeno razsežnostjo na drugi strani.

V zvezi s prvim vprašanjem lahko ugotovimo, da medtem ko nekateri teoretiki sploh ne razlikujejo med stereotipi in predsodki, pa jih večina razume stereotipe kot kognitivno strukturo človekovih predstav in jim kot taki pomenijo pravzaprav rezultat nujnosti sklepanj na osnovi omejenih informacij in človekove potrebe, da poenostavi kompleksnost pojavov in dogajanj v svetu.² Kljub vsemu pa se stereotipi največkrat oblikujejo na osnovi nepreverjenih dejstev in govoric, in tako pomenijo neke vrste predstopnjo predsodkov oziroma pripadajo kognitivni komponenti predsodkov. Predsodke pa lahko razumemo kot posebno vrsto stališč s kompleksno mentalno strukturo, ki imajo kot taka kognitivno, emocionalno in aktivnostno komponento, pri čemer je za predsodke še posebej pomembna prav emocionalna komponenta, ki jim daje potrebno »duševno energijo« in hrani njihovo globoko nezavedno dinamiko (Ule 1994: 101–120; 1999: 314–319). Če so torej stereotipi sicer enostranske in posplošene, a vendar na nek način nujne kolektivne predstave o svetu, ki nas obkroža, pa veljajo predsodki za negativna in emocionalno nabita stališča do določenih družbenih skupin, ki temeljijo na napačnih in nefleksibilnih posplošitvah, tj. na negativnih socialnih stereotipih. Uletova ugotavlja, da je prepričanje, da so predsodki nujno napačni in iracionalni, pogosto povezano s pričakovanjem, da jih lahko popolnoma odpravimo. In nadaljuje:

Čeprav ne moremo nekritično sprejeti Tajfelove teze o 'naravnosti' in 'nujnosti' predsodkovnega mišljenja, pa ima prav, ko opozarja na iluzijo, da predsodke lahko povsem odpravimo. Odpravljanje vseh predsodkov tudi ni nujno za doseganje popolne racionalnosti in razsvetljenske resnicoljubnosti. Zelo pomembno pa je, da se vsaj zavemo tistih predsodkov, ki vodijo v dejansko diskriminacijo objektov predsodkov, ki nas naredijo slepe za lastne pomanjkljivosti in slabosti (Ule 1999: 316–317).

Z vprašanjem nujnosti nastanka in obstoja stereotipov in predsodkov je povezano tudi vprašanje, kje je pravzaprav njihovo izvorno mesto: posameznik s svojo nezavedno in zavestno oblikovano osebnostno strukturo, strukturo svojih stališč in vedenjskih strategij ali družba s svojimi specifičnimi kulturno-zgodovinskimi razvojnimi danostmi in specifičnimi mehanizmi oblikovanja družbene in politične moči. Na ta dualizem kažejo ugotovitve številnih teoretikov (npr. Tajfel-Turnerjeva teorija o skupinskih kategorizacijah in skupinsko generirani socialni identiteti posameznikov v Ule 1999: 305–307) o tem, da so stereotipi in predsodki pomemben izraz in sredstvo posameznikovega in skupinskega pozicioniranja. Socialne kategorizacije namreč niso zgolj kognitivni proces, pač pa še prej sredstvo pozicioniranja skupin in posameznika samega v kontekstu skupinskih primerjav,

² Prim. Lippmanovo naziranje, da v »bogati, kompleksni konfuziji zunanjega sveta jemljemo samo tisto, kar je za nas naša kultura že definirala, in težimo k temu, da vse gledamo, vidimo v stereotipnih formah naše kulture« (Lippman, cit. v Ule 1994: 103).

ki skupini, ki ji posameznik pripada, dodeli ugodnejši položaj glede na druge skupine in s tem prinese tudi posamezniku samemu ugodnejšo samopodobo.

Oba vidika, individualni in družbeni, pa se na nek način integrirata, če na predsodke pogledamo kot na mikroideologije vsakdanjega sveta. Uletova jih opredeljuje kot take, ker za razliko od makroideologij niso vezane na državne institucije, temveč na vsakdanji svet. Hkrati pa sami predsodki predstavljajo neke vrste institucije, in sicer neformalne institucije vsakdanjega sveta, ki prevajajo določene stvarne odnose neenakopravnosti, dominance in podrejenosti med družbenimi skupinami v sfero zasebnega sveta in obratno, določena razmerja med različnimi skupinami v vsakdanjem svetu ljudi postavljajo v splošen okvir veljavnih družbenih norm, vrednot in institucij. Pojem predsodkov kot mikroideologij vsakdanjega sveta prekinja z izključnim pojmovanjem predsodkov kot posebnih vrst stališč, pač pa jih opredeljuje kot posebne sisteme-procese naslavljanj na posameznike kot akterje socialnih dejanj in hkrati podvržene družbeno-kulturnemu redu (Ule 1999: 329).

2.2 Diskurzivna narava predsodkov

Za oblikovanje predsodkov kot mikroideologij vsakdanjega sveta so izredno pomembni načini diskurza, vsakdanje govornice in druge oblike socialne interakcije med ljudmi. Werthellova ugotavlja, da so predsodki v prvi vrsti komunikacijski in jezikovni akti, ne pa kognitivni ali percepcijski pojavi. Namreč med procesom oblikovanja predsodkov ne prihaja do argumentacije posameznikovih stališč, pač pa se skozi posebne oblike diskurza oblikujejo vzorci družbenih odnosov, zlasti odnosov moči in neenakopravnosti, povedano drugače, z besedami se konstruira socialni svet. Predsodki torej postanejo ideološki konstrukti in ne delujejo le zgolj kot človeške zmote. Predsodkovni diskurz nenehno oblikuje in preoblikuje podobo drugih ljudi kot tudi lastno identiteto govorcev, pri čemer le-ti govorijo v skladu s svojo referenčno skupino, se naslavljaajo na razne avtoritete in prevladujoča mnenja, predvsem pa na tiste vzorce ideologij, ki branijo obstoječe ravnotežje moči v družbi (Werthell, cit. v Ule 1999: 333–334, 336). Seveda pa bi po Uletovi bilo napak, če bi predsodke kot diskurzivne prakse imeli zgolj za jezikovno oziroma komunikacijsko stvarnost, saj diskurzi niso le govorna ali pisna praksa ljudi, pač pa so mikroprakse, ki v sebi združujejo jezik, sporazumevanje, interakcijo, simbolne sisteme in družbene odnose, v katerih poteka sporazumevalna dejavnost. Predsodki so torej ena od osrednjih sestavin teh vsakdanjih mikropraks, ki konstituirajo identiteto posameznikov in skupin ter urejajo stvari v smiselni družbeni red (Ule 1999: 336–337).

Kot ena od pomembnih družbenih mikropraks so tudi predsodki sestavni del kulture neke družbene skupnosti, ki se v različnih pojavnih oblikah lahko prenašajo iz roda v rod. In tako kot je po Pogorelčevi (1989: 188) jezik najbolj avtentični izraznik kulture, ki jo prav skozi jezik gradijo njegovi govorci, tako se s pomočjo jezika

oblikujejo in hkrati izražajo tudi stereotipi in predsodki. To velja seveda tudi za etnične predsodke, ki se oblikujejo na osnovi poenostavljenih in neutemeljenih sodb o narodih in nacionalnih skupnostih oz. pripadnikih teh skupnosti, tj. na osnovi etničnih stereotipov. Ti nastanejo z generalizacijo nekaj značilnosti in lastnosti, ki so lahko deloma celo točne, na celo skupnost. Čeprav v socialno-, kulturno- in etnopsihološki literaturi zasledimo opise osebnostnih značilnosti, ki naj bi veljale za posamezne skupine in skupnosti (od spolnih, slojnih, starostnih do etničnih, verskih, rasnih itd.) – govora je o narodnostnem duhu, nacionalnem značaju, etnokarakterju, temeljni osebnostni strukturi, socialnem značaju itd. (prim. Steinthal, Mead, Wiesbrock, Kardiner, Linton, Riesman, Fromm, cit. v Musek 1994: 26) – je zaradi poenostavljenosti in rigidnosti stereotipov njihova objektivna utemeljenost vedno vprašljiva (Ule 1994: 104) oz. je vsakokrat potrebno analizirati, kaj je v nacionalnih osebnostnih presojah popolnoma neutemeljeno in kaj je morda resnično ali vsaj delno ustrezno (Musek 1994: 25). Pri tem se je potrebno zavedati, da so stališča – tako tudi nacionalna zavest, etnični predsodki in stereotipi – »tipični teoretski objekti psihologije, saj jih zaradi njihove kompleksnosti in povezanosti z drugimi duševnimi sestavinami (emocijami, motivi, potrebami) ne moremo neposredno zaznati, opazovati ali meriti, nanje lahko le sklepamo iz drugih empiričnih podatkov« (Ule 1994: 76). Hkrati pa Uletova poudarja, da pomen predsodkov ni v njihovi relativni 'pravilnosti' ali 'nepravilnosti', temveč v tem, da vsebujejo določene vrednotne pomene, interpretacije, ki usmerjajo posameznikovo primerjanje svoje skupine z drugimi skupinami. Stališča skupin o istih zadevah so lahko diametralno nasprotna, pri čemer ni rečeno, da so stališča ene skupine kaj bolj v skladu z realnostjo kot stališča druge (Ule 1999: 316).

To potrjuje tudi interakcijska sociolingvistika, ki pri tem še posebej izpostavlja medkulturno komunikacijo, v kateri se krepijo ali ustvarjajo stereotipi o kulturnih, rasnih in etničnih skupinah (Gumperz, cit. v Meeuwis 1996: 16). Vendar pa stereotipi in predsodki seveda ne nastajajo izključno pri neposredni komunikaciji (česar niti teoretiki interakcijske sociolingvistike ne trdijo), pač pa se že oblikovane stereotipne predstave in predsodki kot zunajkonverzacijski dejavniki ali – po Hinnenkampu – predteksti (Hinnenkamp, cit. v Meeuwis 1996: 27) pojavijo v konverzaciji in po sistemu procesiranja od zgoraj navzdol (*top-down processing*) delujejo na uporabo t. i. komunikacijske strpnosti. Meeuwis poudarja, da nas mora prav selektivna uporaba komunikacijske strpnosti, s katero opravičujemo pragmatična odstopanja govorcev iz nekaterih skupnosti, iz drugih pa ne, spodbuditi k ponovnemu razmisleku o obnašanju močnih, privilegiranih in nestrpnih ljudi v medkulturni komunikaciji, in to ne kot posameznikov, pač pa v smislu družbeno potrjene ideologije in obnašanja (Meeuwis 1996: 31). Tudi nekatere raziskave v slovenskem prostoru kažejo na to, da smo slovenski govorci precej nestrpni do napak, ki jih pri izražanju v slovenskem jeziku delajo rojeni govorci jezikov nekdanjih jugoslovanskih narodov (Stabej 2003; Požgaj Hadži in Balažic Bulc 2006: 245–252). Očitno je tudi tu na delu neko, sicer bolj ali manj prikrito, predsodkovno mišljenje.

2.3 Sodobne spremembe predsodkov in nova področja njihovega pojavljanja

Prikritost takšnih družbeno potrjenih mikroideologij je značilna prav za današnji čas, ko se zdi, kakor da se je v postmoderni družbi obseg javno izraženih predsodkov, predvsem rasnih in spolnih, zmanjšal. Vendar pa teoretiki opozarjajo, da zaradi tega še ne moremo sklepati, da tovrstni predsodki dejansko izginjajo, saj gre predvsem za to, da se izražajo na drugačen način. V zahodnem svetu so se predsodki do nekaterih tradicionalno stigmatiziranih skupin, npr. do istospolno usmerjenih, duševno bolnih, Romov in muslimanov, v današnjem času celo okrepili, vendar pa obstajajo znatne razlike med zasebno in javno izraženimi stališči do stigmatiziranih družbenih skupin. Medtem ko so družbene norme in zakoni proti diskriminaciji otežili javno izražanje predsodkov, pa ti še vedno vladajo v zasebnem življenju. Tradicionalne predsodke nadomeščajo »moderni« predsodki, za katere je značilno, da se nenaklonjenost določenim družbenim skupinam ne izraža več neposredno, pač pa prikrito, subtilno, simbolno. Če so ljudje nekdaj predsodke izražali v neposrednih stikih s člani teh skupin, pa se danes kažejo v težnji po izogibanju stikom z njimi in druženju v zaprte elitne kroge. Namesto sovraštva in odkritega nasilja do »drugačnih« sedaj prevladuje ignoriranje, distanca, cinizem. Ta t. i. simbolni, subtilni ali averzivni razisem temelji torej bolj na favoriziranju pripadnikov svoje skupine kot na diskriminaciji druge. Po drugi strani pa naraščajoči individualizem v postindustrijskih družbah povzroča, da posamezniki težijo k vedno bolj individualno zasnovanim identitetnim strukturam, kjer socialna identiteta izgublja svoj pomen. Tako slabi psihološka moč tistih duševnih mehanizmov, ki so doslej povzročali ali krepili močne skupinske navezave posameznikov. Sodobni individualizirani življenjski stil torej ne potrebuje in ne prenaša več odkritih diskriminacij ali favorizirane družbene skupine nasproti drugi in se tako predsodkovno mišljenje umika v zasebnost, na raven konkretnih, partikularnih medosebnih stikov med posamezniki različnih družbenih skupin, po drugi strani pa se posamezniki v svojem »individualiziranem« vsakdanjem življenju takšnim stikom zaradi morebitnih konfliktov predvsem skušajo izogniti. »Moderni« predsodki se tako kažejo z izogibanjem stikom z »nezaželenimi« skupinami, tihim prezirom in nezanimanjem do drugačnosti. Tako se diskriminacija z območja zavestno oblikovanih predstav in vrednotenj seli na območje nejasnih in nezavednih občutkov in čustev, ki se omejujejo na sfero zasebnosti. Poleg tega imajo novodobni predsodki tudi drugačne objekte navezovanj. Medtem ko so se tradicionalni predsodki navezovali v glavnem na »površinske« razlike med ljudmi v barvi kože, spolu, običajih, vsakdanjemu življenju, se sodobni predsodki navezujejo na »globinske« razlike, ki niso neposredno opazne, kot npr. razlike v izobrazbi, kulturni ravni, religiji, telesnem in duševnem zdravju, življenjskem stilu (Ule 1999: 323).

Prav tako pa predsodkovno mišljenje lahko prihaja do izraza na nekaterih novih ali hitro razvijajočih se področjih družbenega življenja. Najprej je tu seveda potrebno omeniti svetovni splet, ki s svojo anonimnostjo spodbuja odkrito

izražanje predsodkov, ki bi sicer ostali prikriti. Prav tako je danes vse bolj prisotna diskurzivna narava različnih družbenih pojavov, ki se oblikujejo šele skozi diskurz, največkrat medijski. V takšnih razmerah imajo tudi stereotipi in predsodki lahko zelo pomembno vlogo. Podobno velja tudi za področje oglaševanja, kjer je proces stereotipizacije neobhoden. Sporočevalci oziroma oblikovalci oglašnih sporočil namenoma posplošujejo, ko izpostavijo zgolj tisto/-e lastnost/-i, ki postavlja/-jo oglaševani objekt v konkurenčno prednost. Prav tako je zanimiva vloga stereotipov pri konstituiranju identitete neke turistične ponudbe ali destinacije v turističnem oglaševanju. V tem procesu prihaja največkrat do dvojne stereotipizacije, in sicer stereotipizacije naslovnika in reference. Stereotipizacija naslovnika je nujna, ko se oglas oblikuje za določeno ciljno skupino potencialnih turistov. Vendar pa je stereotipizirani pogled lahko (tudi ekonomsko) škodljiv, če temelji na pretiranih pospošitvah ali pa če imamo opraviti celo s prikritim predsodkovnim mišljenjem (npr. mediteranski gostje razen sonca, morja in hrane ne potrebujejo druge turistične ponudbe). Kot prepričevalna strategija pa se pojavlja stereotipizacija reference, saj se pri oglaševanju poiščejo tiste pozitivne lastnosti turistične ponudbe, ki naslovnika lahko prepričajo, da se odloči za določeno turistično destinacijo ali storitev. Velikokrat se nek element naravne ali kulturne dediščine konstituira kot turistična ponudba šele skozi oglaševanje, to pomeni, da se šele takrat določijo atributi, ki neko dediščino opredeljujejo kot turistično ponudbo. Tako se v zvezi z določeno turistično ponudbo oblikujejo določene stalne besedne zveze, ki odražajo bolj ali manj stereotipno gledanje na oglaševano predmetnost (npr. *mesto mladosti, mesto prihodnosti, čisto morje, stičišče kultur, odlične prometne povezave, okolju prijazen turizem, počitnice po meri človeka* itd.). Takšen stereotipen prikaz turistične ponudbe lahko hitro postane zavajajoč, če je razhajanje med »objektivno« turistično ponudbo in stereotipiziranim pogledom nanjo preveliko.³

2.4 Strategije soočanja s stereotipi in predsodki

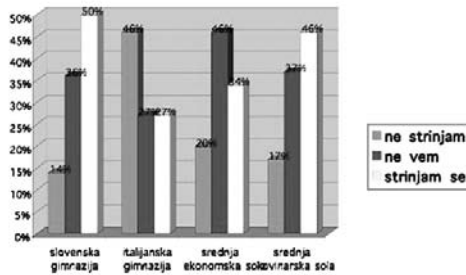
Ob takšnih korenitih spremembah v razvoju stereotipov in predsodkov ter njihovem razmahu v sodobni družbi spričo njene vse bolj diskurzivne narave se je prav gotovo potrebno vprašati, kakšne strategije bi bile najbolj primerne za soočanje z njimi. Prav gotovo se je proti prikritim oblikam diskriminacije še težje boriti kot proti jasnemu in odkritemu izražanju nenaklonjenosti oziroma sovražnosti do določenih družbenih skupin. In če je že za tradicionalne predsodke veljalo, da so relativno stabilni in neodvisni od posameznikove zavesti, potem najbrž to še toliko bolj drži za sodobne predsodke.

³ Primeri in spoznanja o stereotipizaciji naslovnika in reference v procesu turističnega oglaševanja so nastali na osnovi gradiva temeljnega raziskovalnega projekta *Večjezični korpus turističnih besedil – informacijski vir in analitska baza slovenske naravne in kulturne dediščine* pri UP ZRS (2005–2008, financer ARRS, nosilka: dr. Vesna Mikolič) in predmeta *Slovenski jezik v turizmu* v okviru študijskega programa Slovenistika na UP FHŠ (nosilka: doc. dr. Vesna Mikolič).

O iracionalnosti predsodkov govori veliko socialnopsiholoških smeri, še posebej pa so jo poudarjali Adorno in drugi predstavniki kritične teorije družbe in psihoanalize, ki so med drugim ugotavljali, da so predsodki močno vpeti v nezavedno dinamiko emocij in afektov in so zato bolj ali manj odtegnjeni zavestnemu nadzoru posameznika, njegovi refleksiji in samoozaveščanju. Spoznanju psihoanalize, da dovzetnost za predsodke izvira iz otroškega obdobja, pritrjuje tudi Mitscherlich (1999), ki zato poudarja, da je treba mlade že v otroštvu s primernim obravnavanjem spodbujati, da nenehno negujejo svojo otroško razdovednost, kajti to je predpogoj za razmah ucljivosti.

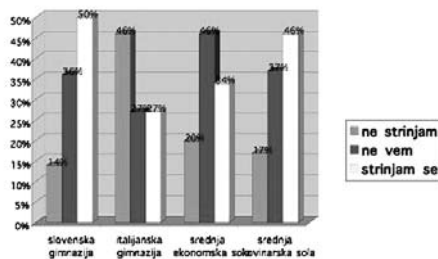
Drugi teoretiki poudarjajo, da bi problem zasidranosti predsodkov v iracionalnih, nezavednih plasteh osebnosti, lahko rešili, če bi uspeli pretrgati to zvezo predsodkov z emocijami in nezavednim vrednotenjem socialnih zaznav in bi tako prevladala racionalna, tj. miselna komponenta predsodkov, na katero pa lahko vplivamo s pomočjo prepričevanja in racionalnih oblik spreminjanja stališč (Ule 1999: 318). Tako so se razvile nekatere znane strategije reduciranja predsodkov, kot npr. kontaktna strategija ali hipoteza stika, po kateri lahko dosežemo redukcijo predsodkov, če povečamo število medosebnih kontaktov med člani različnih družbenih skupin. Boljše poznavanje življenjskih stilov in stvarnih problemov teh skupin naj bi namreč privedlo do bolj racionalnih in utemeljenih stališč posameznikov do druge in do svoje lastne skupine (Allport, Cook in Pettigrew, cit. v Ule 1999: 318).

To prepričanje je potrdila tudi naša raziskava o etničnih vidikih mladinske kulture, ki smo jo opravili med srednješolsko populacijo v mestni občini Koper (Mikolič 2001b). 386 anketirancem s štirih koprskih srednjih šol smo v okviru širše raziskave o prostem času mladih podali nekaj mnenj, ki sooblikujejo narodno zavest ter odnos do drugih kultur in jezikov v bližnjem okolju, in jih vprašali, ali se z njimi strinjajo ali ne. Pri večini trditev, povezanih z etnično problematiko (npr. *Pri italijanskih filmih v koprski kinodvorani slovenski podnapisi niso potrebni* ali *Na slovenskem radiu bi moralo biti največ slovenske glasbe*), se velik del anketirancev ne opredeljuje. Pri tem so se pokazale zanimive razlike med štirimi koprskimi srednjimi šolami: Gimnazijo Koper (»slovenska gimnazija«), Srednjo ekonomsko in družboslovno šolo Koper (»srednja ekonomska šola«), Srednjo kovinarsko in prometno šolo Koper (»srednja kovinarska šola«), gimnazijo z italijanskim učnim jezikom »Pier Paolo Vergerio Il Vecchio« (»italijanska gimnazija«). Delež neopredeljenih dijakov do trditev v zvezi z etnično problematiko je večinoma najvišji med anketiranci srednje kovinarske šole, nato srednje ekonomske šole in slovenske gimnazije, najmanj neopredeljenih dijakov pa je med anketiranci italijanske gimnazije. Poleg tega italijanska gimnazija izstopa tudi zaradi večinoma obratnega sorazmerja med tistimi, ki se s trditvami strinjajo, in tistimi, ki se ne, v primerjavi z ostalimi koprskimi šolami. Podobne razlike glede na šolo kot pri teh trditvah so se pokazale tudi pri odgovorih na vprašanja v zvezi s stereotipi, povezanimi z narodno ali pokrajinsko pripadnostjo.

Graf 1: Slovenci so bolj zadržani kot Italijani (Mikolič 2001b).

S trditvijo *Slovenci so bolj zadržani kot Italijani* (Graf 1) se ob velikem odstotku neopredeljenih, na slovenski gimnaziji 27 %, srednji ekonomski šoli 35 %, srednji kovinarski šoli 44 %, na teh treh šolah večina opredeljenih strinja (slovenska gimnazija 57 %, srednja ekonomska šola 45 %, srednja kovinarska šola 30 %). Drugače je na italijanski gimnaziji, kjer se večina dijakov (54 %) s trditvijo ne strinja, 34 % se jih strinja in le 12 % je neopredeljenih. Do podobnih rezultatov kot pri stereotipih in predstavah, povezanih z narodno pripadnostjo, je prišlo tudi pri predstavah o pokrajinski pripadnosti. Spet izstopajo dijaki italijanske gimnazije, ki se z ustaljenimi stereotipnimi predstavami v glavnem ne strinjajo in kjer je spet najmanj neopredeljenih dijakov. To si lahko pogledamo na primeru trditve *Primorci se bolje razumejo s Štajerci kot z Ljubljančani* (Graf 2).

Graf 2: Primorci se bolje razumejo s Štajerci kot z Ljubljančani (Mikolič 2001b).

Rezultati raziskave so tako pokazali, da je večja opredeljenost glede etničnih vprašanj po eni strani povezana z globljim intelektualnim razmislekom in širšo razgledanostjo (pri večini vprašanj je največ neopredeljenih med dijaki srednje kovinarske šole, nato srednje ekonomske šole in šele zatem slovenske gimnazije), po drugi strani pa odraz nenehnega soočanja z vprašanji narodne manjšine in etnično problematiko nasploh ter tesnih, vsakodnevnih stikov s pripadniki različnih narodnih skupnosti (na italijanski gimnaziji, ki jo poleg pripadnikov italijanske manjšine obiskujejo tudi Slovenci in pripadniki priseljeniških narodnih skupnosti, je pri vseh vprašanjih, povezanih z etnično problematiko, najmanj neopredeljenih v primerjavi z ostalimi koprskimi srednjimi šolami). Prav ta položaj dijakov italijanske gimnazije,

za katerega sta značilna vsakodnevno srečevanje s pripadniki različnih narodnih skupnosti in zavest o različni narodni pripadnosti dijakov, omogoča nenehno preverjanje lastnih predstav o pripadnikih drugih skupnosti, bodisi po narodnem bodisi pokrajinskem načelu, ter spodbijanje tovrstnih stereotipov.

Vendar pa rezultati večletnih proučevanj učinkov različnih strategij ozaveščanja, prepričevanja, poučevanja, boljšega informiranja pripadnikov različnih družbenih skupin kažejo, da je do pozitivnih učinkov prihajalo le tedaj, ko so omenjene strategije sovpadale z drugimi spremljevalnimi okoliščinami širšega družbenega značaja, to pomeni predvsem to, da so te strategije imele močno družbeno in institucionalno podporo, ki je zviševala družbeni pomen strpnosti in sodelovanja. Vzroke za to lahko iščemo v ugotovitvi Uletove, da stereotipi in predsodki niso statični in težko spremenljivi sami po sebi, temveč zaradi svoje vloge v mikroideologiji vsakdanjega sveta. Tu nudijo posameznikom nekatere osnovne ključne za tolmačenje družbenih situacij in za pozicioniranje posameznika in drugih ljudi v socialnem prostoru (Ule 1999: 318–321).

Tu pa znova pridemo do velikega pomena, ki ga ima diskurzivna narava predsodkov pri konstrukciji in rekonstrukciji družbenih razmerij med posamezniki in skupinami. Ker predsodke vedno znova obnavlja in vzpostavlja vsakdanji govor s tem, ko uporablja določene stereotipne forme diskurza, predvsem forme naslav-ljanja, pripovedovanja o dogodkih, navezovanja in razvezovanja stikov ipd., ki se relativno počasi spreminjajo, nastaja lažen vtis o trajnosti in nespremenljivosti predsodkov (Moscovici, Kruse in Schwarz, cit. v Ule 1999).

Čprav danes torej predsodki živijo v prikriti obliki in si jih tudi posamezniki velikokrat ne upamo ali zaradi njihove nezavedne narave ne moremo priznati, pa nam ravno diskurzivna narava predsodkov daje upanje, da se lahko soočimo z njimi. Seveda je najprej pomembno, da si že kot posamezniki problem predsodkov sploh izpostavimo in da se o njih tudi na glas razpravlja. Dalje se je potrebno diskurzivne narave predsodkov zavedati in se torej zavedati pomena vsakdanjih argumentacij lastnih stališč. Če se namreč zavedamo, kako pomembni so naši diskurzi, skozi katere konstruiramo in rekonstruiramo družbena razmerja, potem smo lahko pozorni nanje in se skozi njih potrudimo oblikovati bolj utemeljena in konsistentna stališča do nas samih, lastne identitete in družbene pozicije, in do drugih ljudi in družbenih skupin. Namreč, čeprav si je utopično predstavljati, da bomo predsodke kdaj povsem odpravili, saj imajo tudi predsodki, sploh pa stereotipi svoj družbeni pomen, pa refleksija o njih prav gotovo pomeni njihovo šibitev.

Seveda je vsak posameznik tesno vpet v okvir družbe, v kateri živi, zato najbrž le (samo)refleksija in samozavedanje posameznikov ne bosta še zagotavljala redukcije predsodkov in posledično večje strpnosti na ravni celotne družbe. Poleg tega posameznik brez podpore družbenega konteksta ne bo mogel doseči točke, ko je samorefleksija sploh možna. Tako je potrebno, da si tudi družba kot celota, ki želi delovati demokratično, postavi za cilj strpnost in enakopravnost različnih družbenih skupin in teži k javnim obravnavam tovrstnih problemov in dialogu na

različnih družbenih področjih.

Viri in literatura

Argument za strpnost, 1997. *Problemi* XXXV 3–4. Ljubljana.

Byram, M., 1997: *Teaching and assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon etc.: Multilingual Matters Ltd.

Grosman, M., 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Meeuwis, M., 1996: Strpnost in nestrpnost v medkulturni komunikaciji: opažanja o ideologiji in kontekstu in interakcijski sociolingvistiki. *Časopis za kritiko znanosti* 23/178. Ljubljana. 15–34.

Mikolič, V., 2001a: Biti drugačen ali biti enak – to je zdaj vprašanje. *Mladi glasnik* 6/11–12. ZRS Koper. 8–18.

Mikolič, V., 2001b: Etnični vidiki mladinske kulture v Mestni občini Koper. *Ann, Ser. hist. sociol.* 11/2=26. 531–546.

Mikolič, V., 2004: *Jezik v zrcalu kultur*. Koper: Založba Annales.

Mitscherlich, A., 1999: K psihologiji predsodkov. Ule, M. (ur.): *Predsodki in diskriminacije*. Zbirka Alfa 1/99. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 18–23.

Musek, J., 1994: *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Pogorelec, B., 1989: Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji. Spinozzi Monai, L. (ur.): *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe-Adria*. Consorzio Universitario di Udine, Pubblicazioni Sezione Miscellanea 11. Udine: Aviani Editore.

Popper, K. R., 1988: Strpnost in intelektualna odgovornost. *Nova revija* VII/77 (september). Ljubljana. 1428–1435.

Požgaj Hadži, V., in Balažic Bulc, T., 2006: Meje (ne)tolerantnosti do govorcev slovenščine kot tujega jezika. Mikolič, V. in Marc Bratina, K. (ur.): *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*. Koper: Založba Annales. 245–252.

Stabej, M., 2003: Slovenščina: kaj še ostane velikim? *Lětopis* 50/1. Bautzen. 60–72.

Ule, M., 1994: *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, M. (ur.), 1999: *Predsodki in diskriminacije*. Zbirka Alfa 1/99. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Weinberger, O., 1995: Strpnost kot temeljni postulat človečnosti. *Razgledi* 16 (1047), 30 (avgust).

